

Brian Fay: Současná filosofie sociálních věd. Multikulturní přístup

Janak, Dusan

Veröffentlichungsversion / Published Version
Rezension / review

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Janak, D. (2005). Brian Fay: Současná filosofie sociálních věd. Multikulturní přístup. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 41(5), 951-954. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-56132>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer Deposit-Lizenz (Keine Weiterverbreitung - keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Gewährt wird ein nicht exklusives, nicht übertragbares, persönliches und beschränktes Recht auf Nutzung dieses Dokuments. Dieses Dokument ist ausschließlich für den persönlichen, nicht-kommerziellen Gebrauch bestimmt. Auf sämtlichen Kopien dieses Dokuments müssen alle Urheberrechtshinweise und sonstigen Hinweise auf gesetzlichen Schutz beibehalten werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht in irgendeiner Weise abändern, noch dürfen Sie dieses Dokument für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Mit der Verwendung dieses Dokuments erkennen Sie die Nutzungsbedingungen an.

Terms of use:

This document is made available under Deposit Licence (No Redistribution - no modifications). We grant a non-exclusive, non-transferable, individual and limited right to using this document. This document is solely intended for your personal, non-commercial use. All of the copies of this documents must retain all copyright information and other information regarding legal protection. You are not allowed to alter this document in any way, to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public.

By using this particular document, you accept the above-stated conditions of use.

kazů na výsledky konkrétních výzkumů, není jasné, kde lze jejich originál nalézt, což by jistě zájemce o tuto oblast přivítal. Je však též možné se setkat s odkazem na text, jenž není uveden v seznamu literatury (odkaz na „Cohen, 1993“ ze strany 46). Tyto zápory nepotěší čtenáře se zájmem o hlubší studium dané problematiky, ale zároveň nikterak nesnižují přínos této monografie.

Arnošt Svoboda

Brian Fay: *Současná filosofie sociálních věd. Multikulturní přístup*

Praha, SLON 2002, 324 s.

Žijí lidé různých kultur v různých světech? Dělají z nás to, co jsme, naše kultura nebo společnost? Je význam chování jiných dán tím, co tímto chováním míní oni? Můžeme jiným rozumět objektivně?

Tyto čtyři otázky tvoří názvy čtyř z celkových jedenácti kapitol knihy amerického filozofa Briana Faye. Jejich provokativní znění, říkájící si o odpověď ano/ne mne mimo jiné přimělo k tomu, nezůstat při seznámení s knihou jen u pročení obsahu.

Autorův zájem se soustřeďuje na epistemologické otázky sociálních věd, problému jinakosti a možnosti poznání této jinakosti v kulturním kontextu i možnostem a hranicím sociálně vědního poznání vůbec. Fayova kniha je poměrně aktuální (1. vydání 1996), psaná se snahou nalézt a definovat základní dilemata a řešit současné problémy, které před sociální vědy postavila postmoderní situace. Dvěma, pro oblast poznání důležitými charakteristikami této situace jsou multikulturní společenská zkušenost a s ní provázané nejrozličnější podoby relativismu v otázce poznání a porozumění jiným (kulturám, lidem, společností). Jazykem postmodernistů bychom mohli říci, že multikulturalismus je sociokulturní projev situace „radikální plurality“ (Welsch) a relativismus společenská epistemologická reakce na „konec velkých vyprávění“ (Lyotard).

Kvůli této proměně situace ve společnosti a tím i ve vědě Fay nově definuje náplň adekvátní sociální filozofie. Podle něj je v dnešní intelektuální atmosféře, kdy přírodní věda ztrácí svou privilegovanou pozici ve společnosti, například kvůli jejímu využití při nukleárním zbrojení, odhalení ekologické nebezpečnosti celé řady technologií založených na přírodních vědách, obecně rozšířenému vědomí o alternativních formách poznání i nepřitažlivosti představy lidí žijících v chladném a lhostejném vesmíru zobrazovaném jazykem přírodní vědy, redundantní záležitostí diskuse o vědeckosti sociálních věd. Důležitější se mu jeví zkoumání možnosti porozumění jiným, jejich jednání a myšlení.

„Vzhledem k přitažlivosti multikulturalismu a relativismu v dnešním intelektuálním a politickém životě a vzhledem k problémům, které vyvolávají, pokud jde o možnost porozumět jiným, by základní otázkou filosofie sociálních věd dnes nemělo být, zda je sociální zkoumání vědecké, nýbrž zda je možno porozumět jiným – zejména jiným kteří jsou odlišní –, a pakliže ano, co takové porozumění obnáší. A to je ústřední otázkou této knihy.“ (Fay 2002: 15)

Tedy současná filosofie sociálních věd má opustit „mrtvou“ problematiku poměrování sociálních a přírodních věd a vrhnout se na mnohem aktuálnější problém možnosti porozumění jiným v pluralitním – multikulturním světě.

Hlavní problémy, které před námi podle autora při pokusu o takové porozumění vystanou, a které diskutuje v jednotlivých kapitolách jsou ve stručném souhrnu tyto:

Co to znamená znát někoho jiného nebo sama sebe (1. kapitola – Musíme být tím, koho chceme znát?); jaká je povaha Já jako určité entity a co jsou nutné vlastnosti sebevědomého Já (2. kapitola – Potřebujeme jiné, abychom byli sami sebou?); jaká je podstata lidské kultury a společnosti ve vztahu k individuálnímu jednání (3. kapitola – Dělají z nás to, co jsme, naše kultura nebo společnost?); relativismus jako takový a ontologická povaha rozdílnosti (4. kapitola – Žijí lidé

různých kultur v různých světech?); mechanismy dávání smyslu praktickému jednání v každodenním uvažování, problém racionality (5. kapitola – Musíme předpokládat, že jsou jiní racionální?); vztah kauzálního, rozumějícího a kritického přístupu (kritická teorie, dekonstrukce) v sociálně vědní snaze o transkulturní porozumění (6. kapitola – Musíme jiné chápat z jejich vlastního hlediska?); co je to „význam“ chování, kterému chceme porozumět (7. kapitola – Je význam chování jiných dán tím, co tímto chováním míní oni?); role historie v sociálních vědách a při vysvětlování sociálních jevů (8. kapitola – Je naše chápání jiných nezbytně historické?); problém jazykového sociálního konstruování (9. kapitola – Žijeme příběhy nebo je pouze vyprávíme?); možnost a povaha objektivní pravdivosti poznání v sociální vědě (10. kapitola – Můžeme jiným rozumět objektivně?); sebereflexe sociální vědy, její role ve společnosti (11. kapitola – Závěr: Čemu nás může naučit multikulturní filozofie sociálních věd?).

Multikulturalismus není pouze sociologický či sociálně vědní pojem, ale široce přijímaný koncept přesahující hranice sociální vědy. Toto multikulturní vědomí radikální plurality se projevuje (alespoň deklarovanou) úctou k jiným a kulturní jinakosti, kritikou totalitárních univerzalistických nároků, apod. Takovýto široce přijímaný multikulturalismus zdůrazňující právo na to být jiný a oslavující rozdílnost je ale podle Faye krátkozraký a ve svých důsledcích nefunkční.

„I když chci být k relativismu a multikulturalismu chápaném jako oslava rozdílnosti spravedlivý, chci také ukázat, jak se tyto přístupy ve svém běžném pojetí samy oslabují a popírají. Místo nich navrhuji novou koncepci sociálních věd v kontextu nové koncepce multikulturalismu – koncepci, které zde říkám „interakcionismus“ (11. kapitola).“ (Fay 2002: 19)

Např. politické nebezpečí multikulturalismu jako oslavy rozdílnosti (kultur, idejí, hodnot, atp.) spočívá zejména ve dvou extrémech – „kalifornizaci“ (lhostejnost komentu-

jící krutosti světa pouze zabručení „no a co“) a „balkanizaci“ (agresivní separatismus a antagonismus). V politickém řešení problematiky menšin vede takto chápaný multikulturalismus ve svém důsledku v nalezení řešení buď v asimilaci nebo separaci. Fayův interakcionismus takovéto dichotomické řešení buď a nebo, v rovině sociální teorie i praxe nahrazuje řešením dialektickým, či dialogickým. Pro vysvětlení interakcionismu používá Fay pěknou kulinářskou metaforu guláše, „v němž různé ingredience mění při vaření svou individuální příchuť a strukturu, přitom však nepřestávají být evidentně odlišnými entitami.“ (Fay 2002: 277)

V 11. kapitole, kde autor představuje své interakcionistické pojetí sociální vědy, lze nalézt také metateoretické shrnutí přístupu, který používá při řešení jednotlivých dilemat (kapitoly 1–10) vznikajících ve snaze porozumět jednání jiných i jednání vlastnímu.

Interakcionistické, tj. dialogické či dialektické řešení teoretických problémů prezentovaných v knize se děje následujícím způsobem. V názvu kapitoly je problém představen formou otázky říkající si o odpověď ano/ne, buď a nebo, potom jsou představeny teze a antiteze v podobě protichůdných paradigmatických přístupů a následuje syntetizující (interakcionistické) řešení daného dilematu. Není samozřejmě možné zde představit všechny problémy, pokusím se tedy přiblížit způsob Fayova myšlení na příkladu, který se vztahuje ke klčovému otazníku relativistické epistemologie – objektivní vědecké pravdě (10. kapitola – Můžeme jiným rozumět objektivně?).

V 10. kapitole autor představuje jako tezi své dialektiky epistemologický objektivismus – „Stručně řečeno, objektivismus je možno definovat jako tezi, že realita existuje „o sobě“ nezávisle na myslí a že tato realita je poznatelná jako taková.“ (Fay 2002: 238) – a ukazuje, na komplexu jakých idejí stojí. Objektivismus zahrnuje podle Faye realistickou ontologii (neměnná realita existuje nezávisle na věděni), pozitivistickou epistemologii (fakty lze odhalit empirickou metodou),

korespondenční teorii pravdy (věty jsou obrazy faktů) a vědeckého pokroku a axiologii nestrannosti. Pro člověka, který se přimyká k této epistemologické pozici v kontextu multikulturní zkušenosti, je jediným přesvědčivým stanoviskem relativistický názor, že nikdy nemůžeme vystoupit ze svých předsudků.

Jako antitezi objektivismu staví tzv. falibilismus, podle něhož „Jakákoli teorie, již věříme, dokonce i taková, u níž máme ty nejlepší důvody jí věřit, může být nepravdivá.(...) jistota je něco, co nám věda nemůže nabídnout.“ (Fay 2002: 247) Falibilismus se podle autora opírá o důkazy paradigmatické a hodnotící povahy veškerého vědění, které jsou v souladu s převládajícím sociálně konstruktivistickým paradigmatem v sociálních vědách a boří tak některé základní premisy objektivismu. Dále ukazuje, že falibilismus sice není neslučitelný s realismem, ale že v jeho rámci ztrácí představa nezávisle existující objektivní struktury světa smysl. Falibilismus ukazuje naše teorie, jako různé mapy reality, které jsou do značné míry výsledkem naší vlastní perspektivy, obrazotvornosti a potřeb, nikoli nutným důsledkem správného (vědeckého) pozorování a zobrazování reality a stejně tak je to s hodnocením a ověřováním těchto map, tj. určením, která z map je lepší než jiná.

Fayovy syntetické závěry jsou obsaženy v jím propagovaném přístupu kritické intersubjektivity. Přistupuje na argumenty falibilismu a objektivita podle něj nemůže být kvalitou myšlenek, která by z nich činila obraz toho, co existuje nezávisle na nich. Má-li objektivita zůstat ideálem vědeckého zkoumání (objektivistická axiologie nestrannosti vědeckého zkoumání), potom musí být přesunut důraz ze substantivní adekvátnosti na adekvátnost procedurální. Protože jediné, v co můžeme v otázce kvality teorií doufat, je, že naše přesvědčení jsou lepší než přesvědčení alternativní, musíme zajistit střety odlišných perspektiv. Objektivitě zkoumání potom může zajišťovat jediné jeho poctivost založená na důsledné kritice vlastní teorie

v dialogu s alternativními teoriemi. Takto pojímaná objektivita zkoumání je v podstatě sociálním procesem ustavičné kritiky.“ (Fay 2002: 252) Proto Fay užívá pojmu „kritická intersubjektivita“.

Důležité v tomto kontextu je, že objektivita chápána jako kritická intersubjektivita na rozdíl od objektivismu nevyžaduje, aby badatelé opustili všechna svá předem přijatá východiska. Z takto chápané objektivitě nevyplývá nutně pravda a objektivita ani nepředpokládá shodu, ale vyplývá z ní požadavek dvojí odpovědnosti. Jednak tato objektivita vyžaduje uznání svých intelektuálních a politických závazků a dále po badatelích chce, aby vzali do úvahy sociální situovanost svých zkoumání. Výsledek svých úvah o objektivitě shrnuje Fay na závěr kapitoly takto:

„Můžeme tedy jiným objektivně rozumět? Ne, je-li objektivita pojímána objektivisticky ve významu „jací jsou o sobě“, avšak ano chápeme-li objektivitu falibilisticky, což znamená „vstřícně, odpovědně, s očima otevřenými k faktům a s touhou po kritice“.“ (Fay 2002: 262)

„Takto chápaný multikulturalismus tedy neúští do uzavřených mikrosvětů relativismu, ale na interaktivní forum falibilismu.“ (Fay 2002: 261)

Po formální stránce je kniha uspořádána do přehledné podoby, každá kapitola obsahuje na konci shrnutí na dvě až čtyři strany. Za každou kapitolou je netradičně řešený seznam použité a další doporučené literatury, v němž autor formou plynulého textu stručně komentuje existující literaturu k danému tématu. Čtenáři tak velmi poskytnou cenné vodítko jak pro případné další studium, tak pro zařazení si Fayovy práce do širšího teoretického kontextu. Co se toho týče, Fayova kniha lze i přes obrovskou pestrost použité a komentované literatury zařadit k silnému proudu jazykového sociálního konstruktivismu, vycházejícího z Wittgensteina a pragmatismu (zejména v pojetí lidské subjektivity), opírá se často o práci analytických filozofů (Davidson, Quine, von Wrigth). Svým důrazem na dialogickou povahu vědění a kultury

doplněnou o etický rozměr (např. odpovědnost) se dostává blízko pozicím postanalytické filozofie (Rorty) a MacIntyrovy etiky.

Ne se vším musí čtenář souhlasit, např. s pojetím nejazykového významu (1. kapitola), vzhledem k aktualizaci problémů v kontextu multikulturalismu by bylo vhodné v knize zmínit stručně jeho rozličnou tematizaci v sociálních vědách, nebo jeho kritiku (např. Rorty). To jsou však jen kosmetické vady na kráse, nikoli důležitý nedostatek.

Fayovu knihu lze doporučit studentům sociálních věd, protože přináší komplexní přehled o aktuální diskusi problematiky epistemologie sociálních věd. Je však třeba zdůraznit, že překračuje rámec přehledové učebnice a do této diskuse se také aktivně zapojuje. Dílo lze doporučit také všem badatelům, protože nabízí řešení teoretických problémů se kterými se sociální vědec v praxi setkává. Např. může pomoci ujasnit vztah nehodnotící a kritické pozice v sociologickém výzkumu, apod. Konečně je možné Fayovu práci doporučit také čtenářům mimo okruh sociálních věd, protože se vztahuje k problémům plynoucím z multikulturní životní zkušenosti i jednoduše proto, že je dobře napsaná.

Dušan Janák

Nancy Fraserová, Axel Honneth:
Přerozdělování nebo uznání?

Praha, Filosofia 2004, 336 s.

V českém překladu se nyní dostává ke čtenářům kniha, jejímiž autory jsou dvě výrazné osobnosti současné kritické teorie. Zatímco dílo severoamerické sociální a politické teoretičky Nancy Fraser dosud není v českém prostředí snadno dostupné, s dílem německého sociologa a filosofa Axela Honnetha již měla česká odborná i širší veřejnost možnost seznámit se v několika přeložených statích. Ojedinelost tohoto teoretického počínu spočívá zejména v dialogickém charakteru knihy, kde na sebe postupně ve dvou krocích

oba autoři reagují a předkládají své pojetí teorie společnosti, morální teorie a jejich zakončení v širším rámci normativní koncepce spravedlnosti. Široký záběr obou autorů tedy rovněž umožňuje interdisciplinární přístup k analýze politických a sociálních problémů v současných pozdně kapitalistických společnostech, který oba autoři v souladu s tradicí kritické teorie ve svých úvahách akcentují.

Naléhavost různých „bojů za uznání“ je v současné fázi globalizujícího se kapitalismu stupňována transkulturní výměnou, pluralizací hodnot a z toho plynoucím sklonem chápat sociální identity a difference politicky. Oba autoři se shodují na zásadním postavení pojmu „uznání“ pro morální teorii, která si klade za cíl pochopit sociální problémy naší doby. Nancy Fraser nicméně namítá, že tento klíčový pojem sám o sobě nemůže postihnout všechny sociální boje proti nespravedlnostem a je tudíž nezbytné reflektovat jeho vztah k „přerozdělování“. Tento druhý pojem byl akcentován zejména ve „fordistickém“ období egalitárními teoriemi distributivní spravedlnosti, které se odvolávají na univerzalistické normy a do značné míry se vyznačují přehlížením otázek difference, tedy otázek vztahujících se k uznání. Oběma autory sdílená základní premisa nutnosti redefinice vztahu mezi přerozdělováním a uznáním se stala prvotním impulsem ke vzniku této knihy. V prvních dvou oddílech zde nejprve Nancy Fraser a poté Axel Honneth předkládají svou vlastní verzi přiměřené teorie spravedlnosti, která by v sobě obsáhla jak boje v oblasti přerozdělování, tak boje v oblasti uznání. V navazujících dvou oddílech každý z nich přímo reaguje na podněty a kritiky druhého partnera/ky a znovu probírají výhody a nevýhody obou přístupů na třech rovinách: na rovině morální teorie, sociální teorie a politické analýzy.

V prvním oddílu této rozpravy představuje své pojetí Nancy Fraser. Ve svých úvahách vychází z předpokladu, že oddělení požadavků vztahujících se k egalitární politice přerozdělování od požadavků zaměřených na